tebrizam

SRBIJA KAKVU MLADI ŽELE

- BOR -

ISTRAŽIVANJE
Srbija kakvu mladi iz Bora žele

Izveštaj sa fokus grupe

Autorka: Ana Jovanovski, master pedagog

Ovo istraživanje je sprovedeno u sklopu projekta “Srbija kakvu mladi žele”
koji je realizovao Tebrizam.

Bor, januar, 2026.

Sadržaj

Uvod i metodologija 4

Rezultati fokus grupe 6

1. Kada kažete „Srbija danas“, koja je prva slika, emocija ili reč koja vam padne na pamet? ... 6

2. Šta ti se trenutno najviše sviđa u tvom gradu? A šta ti najviše smeta ili te frustrira? 6

3. Kako biste ocenili svoje dosadašnje iskustvo sa obrazovanjem na skali od 1 do 5? 10

4. Kako mladi u vašem okruženju (pa i vi) najčešće dolaze do posla ili prilika za rad? 12

5. Kako vi doživljavate mogućnost mladih da utiču na odluke i promene u Srbiji? 14

6. Sa kojim institucijama ili organizacijama imate najviše kontakta u svakodnevnom životu? 16

7. Koliko se osećate bezbedno? (npr. noću, u prevozu, na internetu) 18

8. Kako vidite odnos između zakona i stvarnog života u Srbiji? 19

9. Na kojim vrednostima bi trebalo da počiva Srbija u kojoj biste voleli da podižete svoju decu? 21

10. Zamislite da se probudite 2035. godine u Srbiji koja je „baš po vašoj meri“. Koje tri ili više stvari bi bile drugačije u toj Srbiji u odnosu na danas? 23

11. Šta ste vi, kao mlada osoba, spremni da uložite ili uradite da bi Srbija postala takva kakvu želite? 24

Zaključak istraživanja 26

Preporuke za unapređenje položaja mladih u Boru 27

Uvod i metodologija

Istraživanje metodom fokus grupe realizovano je u okviru projekta „Srbija kakvu mladi žele", čiji je osnovni cilj da osnaži politički glas i građansko učešće mladih širom zemlje, sa posebnim fokusom na sredine van Beograda. Kroz stvaranje bezbednog prostora za otvoren dijalog, projekat nastoji da prikupi autentična razmišljanja mladih iz Bora, Zaječara, Vranja, Niša, Subotice, Novog Sada, Kragujevca i Užica o tome kako vide Srbiju danas i u kakvoj bi zemlji želeli da žive u budućnosti.

Korišćenjem fokus grupa kao ključnog alata za istraživanje, ovaj projekat direktno odgovara na potrebe ove često marginalizovane društvene grupe, dajući im priliku da zajednički oblikuju viziju budućnosti i iznesu svoje stavove u javnost putem nacionalnih onlajn platformi. Na taj način, proces ne samo da mapira stvarne probleme omladine, već aktivno podstiče njihovo dugoročno demokratsko učešće i radi na izgradnji poverenja unutar duboko podeljenog društva.

Fokus grupa je realizovana sa ciljem da se prikupe stavovi, iskustva i percepcije mladih o temama koje direktno utiču na njihov svakodnevni život, kao i o aktuelnim dešavanjima i specifičnim izazovima u lokalnim zajednicama iz kojih dolaze. Pitanja za fokus grupu formulisana su tako da obuhvate više oblasti relevantnih za položaj mladih, uz dovoljno prostora da učesnici i učesnice pokrenu dodatne teme koje smatraju važnim i obrazlože svoja iskustva i stavove.

Učesnici i učesnice fokus grupe odabrani su uz podršku i preporuke relevantnih lokalnih organizacija koje rade sa mladima i dobro poznaju lokalni kontekst. Na ovaj način nastojalo se da u razgovor budu uključeni mladi različitih iskustava, interesovanja i nivoa angažovanja u lokalnoj zajednici.

Fokus grupu vodila je Ana Jovanovski, master pedagog, sa dugogodišnjim iskustvom u omladinskom radu i direktnom radu sa mladima. Njeno profesionalno iskustvo omogućilo je vođenje razgovora na način koji je podsticao otvorenost, međusobno poštovanje i aktivno učešće svih prisutnih. Posebna pažnja posvećena je stvaranju bezbednog i podržavajućeg prostora u kojem su učesnici i učesnice mogli slobodno da iznesu svoja mišljenja, iskustva i eventualna neslaganja bez straha od osude.

Pre početka fokus grupe učesnicima i učesnicama objašnjeni su svrha istraživanja, način na koji će prikupljeni podaci biti korišćeni, kao i način dokumentovanja razgovora. Svi učesnici i učesnice dali su saglasnost za učešće i snimanje fokus grupe. Tokom obrade i predstavljanja rezultata vodilo se računa o zaštiti njihove privatnosti i o tome da se pojedinačni iskazi ne koriste na način koji bi mogao nepotrebno da otkrije identitet osobe koja ih je iznela.

Pristup vođenju fokus grupe bio je polustrukturisan. Unapred pripremljena pitanja služila su kao okvir za razgovor, dok je moderatorka, u zavisnosti od odgovora učesnika, postavljala dodatna pitanja i omogućavala detaljnije razmatranje tema koje su se tokom diskusije pokazale kao posebno značajne.

U okviru ove fokus grupe obrađene su dve šire oblasti: Srbija danas i Srbija kakvu mladi žele. Razgovaralo se o lokalnoj sredini, obrazovanju, poslu i zapošljavanju, zakonima, institucijama, pravima, inicijativama, izborima i bezbednosti, kao i o vrednostima i viziji Srbije u kojoj bi mladi želeli da žive.

Dobijeni rezultati predstavljeni su deskriptivnom i kvalitativnom analizom.

Nalazi predstavljaju iskustva, stavove i percepcije učesnika i učesnica ove fokus grupe i ne mogu se statistički generalizovati na sve mlade u Boru. Navodi o konkretnim događajima, institucijama, kompanijama, političkim akterima i drugim osobama predstavljeni su kao iskazi učesnika/ca i nisu nezavisno proveravani u okviru ovog istraživanja.

Struktura i karakteristike učesnika i učesnica istraživanja:

Struktura prema uzrastu:
Fokus grupa sa deset mladih osoba uzrasta od 15 do 30 godina iz Bora održana je u januaru 2026. godine. Učestvovale su tri osobe ženskog i sedam osoba muškog pola.

Prema uzrastu, tri osobe imale su 17 godina, dok je po jedna osoba imala 18, 24 i 25 godina. Po dve osobe imale su 28 i 30 godina.

Struktura prema zanimanju:
Četiri osobe pohađale su srednju školu, a šest je bilo zaposleno. Među zaposlenima, tri osobe radile su u kompaniji Ziđin.

Struktura prema porodičnoj zajednici:
Devet mladih osoba navelo je da živi sa roditeljima ili starateljima, dok je jedna osoba živela samostalno ili sa partnerom.
Struktura prema finansijskom statusu:
Četiri osobe nisu imale sopstvene prihode, tri su zarađivale između 90.000 i 120.000 RSD, jedna između 70.000 i 90.000 RSD, jedna je primala minimalnu zaradu, a jedna više od 120.000 RSD.

Rezultati fokus grupe

1. Kada kažete „Srbija danas“, koja je prva slika, emocija ili reč koja vam padne na pamet?

Većina učesnika Srbiju danas opisuje rečima koje izražavaju napetost. Pojmovi poput besa i tuge, kao i metafore poput „vatre“ i „crvene boje“, ukazuju na to da mladi osećaju veliku uznemirenost.
Pominju se i reči strah i neizvesnost, a često ponavljanje reči „nesigurnost“ pokazuje da se mladi u svom okruženju ne osećaju zaštićeno. Oni ne znaju šta ih čeka sutra, što stvara osećaj pritiska.

Učesnici vrlo direktno prepoznaju konkretne društvene probleme. Istakli su pojmove poput korupcije i nepoverenja, iz čega se vidi jasan stav da sistem ne funkcioniše kako bi trebalo i da je poverenje u institucije i ljude na položajima na veoma niskom nivou. Ističu se i pojmovi podeljenosti i haosa. Reč „podela“ ukazuje na to da mladi primećuju sukobe u društvu, dok reč „cirkus“ opisuje njihovo viđenje države kao neozbiljnog ili neuređenog sistema.

Pored svih negativnih opisa, pojavljuje se i grupa odgovora koja se odnosi na međuljudske odnose. Učenici primećuju da se u poslednjih godinu dana javila velika sloga i podrška. Za njih su „ljubav“ i „solidarnost“ odgovor na probleme koje vide. Reč „buđenje“ sugeriše da mladi vide da se društvo pokreće i da ljudi više nisu pasivni kao ranije.
Mladi su trenutno veoma nezadovoljni i osećaju se nesigurno u državi koju vide kao korumpiranu i podeljenu. Ipak, njihov bes nije samo negativan, već služi i kao pokretač „buđenja“ i udruživanja koje su primetili u poslednje vreme.

2. Šta ti se trenutno najviše sviđa u tvom gradu? A šta ti najviše smeta ili te frustrira?

Iako su odgovori o pozitivnim stranama bili kraći, oni su veoma specifični i emocionalno obojeni. Učesnici primećuju da su pojedini ljudi u Boru postali saosećajniji. Navode primere prolaznika koji pomažu starijima na ulici i veći odziv na humanitarne akcije. To ukazuje na jaku neformalnu mrežu podrške među građanima.

Većina učesnika ističe da im se najviše dopada ono što se nalazi van samog grada, poput brda, planina i okoline. Priroda im služi kao prostor za beg od zagađenja i monotonije. Pab Stara Kajla, kao kulturna „oaza“, prepoznat je kao ključno mesto za mlade. On nije samo kafić, već simbol kulture i alternativne scene, kao i mesto na kojem se osećaju slobodno. Primećeno je i „buđenje“ sela kroz organizovanje sportskih događaja, otvaranje kafana i promenu načina razmišljanja mladih, koji postaju aktivniji.

Lista zamerki znatno je duža i usmerena je na sistemske probleme koji neposredno otežavaju život. Jedan od najvećih razloga za nezadovoljstvo jeste stanje komunalne i saobraćajne infrastrukture. Učesnici navode da su putevi „razrovani“, da nema biciklističkih staza, trotoara za šetnju ni uređenih parkova i livada. Posebno je naglašen problem prevoza, uključujući ukidanje železničkih linija i neredovne i loše autobuske linije, zbog čega se mladi osećaju izolovano. „Pakleno zagađenje“ pomenuto je kao deo svakodnevice, dok je zdravstveni sistem opisan kao kritičan zbog nedostatka lekara specijalista, poput ortopeda.

Učesnici osećaju da je grad postao talac industrije. Navode da se sve vrti oko rudarstva i kompanije Ziđin, dok uslove rada u Institutu opisuju kao nepodnošljive, uz torturu i profesionalno sagorevanje. Prisutan je snažan osećaj da se do posla dolazi isključivo preko veze ili stranačke pripadnosti.
Mladi osećaju da je grad „monoton“ i da nema sadržaja ni za decu ni za odrasle (bioskop na otvorenom, bioskop generalno, uređeni centri, mesta za druženje). Primećuju da se narod povukao u sebe nakon pandemije korone i da vlada opšta apatija.
Postoji velika ogorčenost zbog toga što grad ima ogroman budžet, zahvaljujući rudarstvu, ali se taj novac ne vidi u sportu, kulturi ili parkovima. Učesnici i učesnice kritikuju ljude koji „prodaju svoj glas za jednu večeru od par hiljada dinara“, smatrajući to ponižavajućim za celu zajednicu.

Borski mladi žive u gradu koji doživljavaju kao industrijski centar bez duše. Oni vole ljude sa kojima žive i prirodu koja ih okružuje, ali su duboko nezadovoljni kako se gradom upravlja. Frustracija proističe iz osećaja da, uprkos bogatstvu koje grad proizvodi, oni nemaju osnovne uslove za normalan život (čist vazduh, put, lekar, mesto za šetnju). Mnogi od njih rešenje vide u odlasku, jer ne žele da im jedini izbor u životu bude rad u rudniku.

- *Šta je to što vaš grad nudi mladom čoveku, a šta mu apsolutno uskraćuje?*

Odgovori na pitanje „Šta je to što vaš grad nudi mladom čoveku, a šta mu apsolutno uskraćuje?“ otkrili su duboku frustraciju činjenicom da grad, uprkos ogromnom budžetu, koji učesnici porede sa budžetom Hong Konga, ne pruža osnovne civilizacijske uslove za život. Bor se u očima mladih pretvara iz nekadašnjeg kulturnog centra u industrijsku zonu kojom vladaju bezakonje i apatija.

Učesnici prepoznaju određene prednosti, ali ih često vide kao „nužno zlo“ ili nedovoljno razvijene resurse. Glavna i gotovo jedina ponuda grada jeste zaposlenje u rudarskom sektoru odmah nakon srednje škole. Iako pruža finansijsku stabilnost, mladi to doživljavaju kao odricanje od snova. Posao vide kao sredstvo da se „skupi novac i pobegne“, a ne kao karijerni put. Bor ima i izuzetno bogatu sportsku ponudu, koja obuhvata borilačke veštine, američki fudbal, pikado i kuglanje.

Učesnici hvale opremljenost sala u Sportskom centru i dostupnost termina, ističući da je to jedna od retkih oblasti u kojima grad zaista nudi sadržaje. Ipak, napominju da nedostaje stručni pedagoški kadar. Kako kažu, „ima opreme, ali nema ljudi koji bi kvalitetno trenirali decu“.
Pominju se školski projekti, takmičenja u govorništvu i muzička škola kao prostori za kreativno izražavanje, ali se navode i rigidna pravila. Kao primer istaknuto je starosno ograničenje za upis u muzičku školu, koje onemogućava učešće osobama starijim od 15 godina.

Kao najkritičniji problem opisana je zdravstvena zaštita, koja je, prema mišljenju učesnika, na ivici kolapsa. Bolnica se opisuje kao „prljava i zapuštena“, odnosno „štroka“, dok se dezinfekcija sprovodi minimalno. Rudarski grad, u kojem su povrede česte, ima samo jednog ortopedskog hirurga. Učesnici navode da lekari iz drugih gradova, poput Zaječara, dolaze samo dva puta nedeljno, dok se na osnovne laboratorijske analize čeka i po šest dana, čak i u hitnim stanjima poput peska u bubregu.
Mladi osećaju da su za lekare „otpad“, da se pomoć dobija samo „ako se podmaže“ (korupcija) ili ako pacijent ima porodične veze u rudniku.

Gradski život obeležen je strahom. Kultna mesta za izlazak, poput kluba „G“, postala su mesta masovnih tuča i vandalizma. Učesnici govore o grupama koje nazivaju „ćacima“ ili „kvazikriminalcima“ i koje nasilno menjaju atmosferu tih mesta, tražeći narodnu muziku tamo gde se decenijama slušao rok i džez. Prisutna je ogorčenost jer institucije ne rešavaju problem nasilja, zbog čega se mladi povlače u svoje domove. Kako kažu, „čovek gubi volju da izađe jer očekuje batine“.

Bor je opisan kao saobraćajno slepo crevo. Ukidanje železničkih linija, propadanje železničke stanice i nepouzdan autobuski prevoz, koji podrazumeva neredovne linije, neodgovarajuće jutarnje polaske i kašnjenja, neposredno otežavaju mladima putovanje do škole.
Stanje putne infrastrukture opisano je kao sramotno. Rupe na putevima toliko su velike da ugrožavaju bezbednost vozila, dok su putevi do izletišta, poput Borskog jezera i Crnog vrha, zapušteni i prekriveni rizlom.

Učesnici primećuju da je društvo postalo „surovo“ i fokusirano na materijalni status (renoviranje kupatila, kupovina automobila) umesto na razmenu ideja. Naveden je potresan primer samoubistva mladog dečka koji je bio žrtva društvene izolacije i ruganja. Učesnici zaključuju da u Boru ne postoji „širina“ i da su ljudi zatvoreni prema svemu što je drugačije.
Mladima nedostaju parkovi, uređene livade i omladinski centri, odnosno mesta na kojima mogu besplatno da borave, sede na klupi i druže se bez pritiska da koriste komercijalne sadržaje poput kafića.

Za mlade u Boru grad je mesto koje im omogućava zaradu radom u rudniku, ali im zauzvrat uzima zdravlje, bezbednost i pravo na kulturu. Postoji snažan osećaj da se ogroman gradski budžet troši netransparentno, dok se osnovne potrebe, poput funkcionalne bolnice ili bezbednih ulica, potpuno zanemaruju. Bor vide kao monotonu sredinu koja guši svaku ambiciju nevezanu za rudarstvo i stvara atmosferu u kojoj je najuspešniji potez zapravo odlazak.

- *Šta vas još drži u vašem gradu? Šta bi trebalo da se promeni da bi mladi postali važniji u njemu?*

Analiza odgovora pokazuje da je odluka o ostanku u gradu retko zasnovana na ljubavi prema sredini ili poverenju u sistem. Umesto toga, mlade drže isključivo porodične veze, trenutne obaveze (škola) i ekonomska računica.

Za značajan deo mladih Bor je mesto u koje se „dolazi po kapital“. Njihova strategija jeste da rade u rudarskom sektoru dok ne prikupe dovoljno novca za preseljenje u veće centre, poput Novog Sada i Beograda, ili u inostranstvo. Posedovanje nekretnine, kuće ili stana, i blizina porodice trenutno im olakšavaju život, ali nisu dovoljni da ih trajno zadrže. Manji broj mladih oseća „volju“ i „nadu“ da mogu biti pokretači promena. Oni odbijaju ideju o „beganju“ i žele da pronađu „sidro“ kroz aktivizam, iako priznaju da je to borba protiv vetrenjača.

Učesnici su izrazili duboku zabrinutost za samu fizičku egzistenciju grada, što direktno utiče na njihovu nemogućnost da planiraju budućnost.
Među mladima kruže, kako kažu, „proverene priče“ da će zbog širenja rudarskih aktivnosti biti srušeni bolnica, centar grada, pa čak i čitava naselja. Osećaj da njihove „zgrade možda neće biti tu za pet godina“ stvara atmosferu potpune neizvesnosti. Učesnici navode apsurdne primere iz okolnih, gotovo iseljenih sela,

u kojima se renoviraju autobuska stajališta. To vide kao pokušaj zamazivanja očiju dok se gasi ono najvažnije, život ljudi u tim sredinama.

Radno okruženje je jedan od najjačih negativnih faktora. Učesnici opisuju domaće šefove kao „mentalno bolesne“ ljude koji se ponašaju prema firmi kao prema sopstvenoj „njivi“. Postoji jasan jaz između radnika i rukovodilaca koji zloupotrebljavaju moć.

Zanimljivo je zapažanje da mladi ne krive direktno strane investitore koliko one koje nazivaju „domaćim izdajnicima“, odnosno domaće radnike i rukovodioce koji su, prema njihovom mišljenju, odgovorni za takvo stanje. Smatraju da su lokalne i državne strukture omogućile strancima da naprave „svoju državu“, sa logorima ili kampovima u kojima važe njihova pravila. Naglašava se da novac ne može da nadoknadi izgubljeno vreme. Rad od jutra do mraka ostavlja mlade bez energije, sa, kako kažu, „mozgom kao kašom“, čime se gubi svaki kvalitet života van radnog mesta. Navodi se paradoks da su zbog rudnika kirije u Boru ekstremno visoke (i do 350 evra za loše stanove), što odbija mlade stručnjake iz drugih gradova (Zaječar, Niš) koji pokušaju da rade u Boru.

Mladi osećaju da je Bor postao intelektualna i kulturna pustinja. Navodi se primer bioskopa koji ne radi mesecima, zbog čega su mladi prinuđeni da putuju u druge gradove samo da bi pogledali film. „Moraš da gledaš u pasulj da li će bioskop raditi“, slikovito opisuju njihov doživljaj odnosa grada prema potrebama mladih.

Učesnici kritikuju lokaln i mentalitet u kojem su statusni simboli „renoviranje kupatila“ ili „skup auto“, dok su razgovori o idejama, putovanjima i ličnom usavršavanju postali retkost. Za razliku od ranijih generacija, koje su bile otvorenije, današnja omladina u Boru doživljava se kao zatvorena i usmerena isključivo na materijalno dokazivanje.

Učesnici veruju da im niko neće „pokloniti“ bolju budućnost. Smatraju da mladi moraju da preuzmu kontrolu od starijih generacija koje koče napredak. Kao potrebne promene navode izgradnju parkova, amfiteatara, keja i funkcionalnih mesta za okupljanje koja nisu kafići, kao i prekid sa korupcijom i sistemom u kojem se status meri isključivo vezom sa rudnikom.

Mladi Bor vide kao grad koji je postao žrtva sopstvenog bogatstva. Postoji snažan osećaj revolta jer se „novcem od bakra“ plaća gubitak zdravlja, vremena i kulture. Bor se doživljava kao privremeno radilište, a ne kao grad za život. Bez jasne garancije da grad neće biti srušen zarad rudnika i bez ulaganja u sadržaje koji nisu industrijski, egzodus mladih će se nastaviti čim se akumulira željeni kapital.

Odgovarajući na pitanje „Šta bi trebalo da se promeni da bi mladi postali važniji u vašem gradu?“, učesnici su ponudili dijagnozu društvenog stanja u Boru i prepoznali ključne prepreke koje mlade drže na margini. Njihovi odgovori prožeti su osećajem nepravde, ali i jasnim vizijama potrebnih promena. Smatraju da je prvi korak ka boljem položaju mladih korenita promena među onima koji donose odluke.

Postoji oštar stav da starije generacije, koje su „uzurpirale“ sistem, moraju da se povuku, odnosno odu u penziju. Mladi ističu da im niko neće dobrovoljno dati prostor i da moraju da se „pobiju“ za kontrolu nad sopstvenom budućnošću. Naglašava se važnost samoorganizovanja. Jedan od modela podrazumeva kretanje od pojedinca ka grupi: mišljenje jednog učenika može pokrenuti celo odeljenje, odeljenje školu, a škola opštinu. Ipak, učesnici priznaju da prepreku predstavlja to što su mladi često vaspitani da „ćute, trpe

i budu lukavi“, odnosno da se vode principom preživljavanja umesto borbe. Kao važan činilac promene navodi se stručna podrška psihologa, koja bi mladima pomogla da se osnaže i progovore.

Poseban akcenat stavljen je na način na koji vlast upravlja prostorom grada, što mladi vide kao direktan napad na njihovo detinjstvo i identitet. Naveden je primer stadiona „Rudar“ i atletske staze na kojima su odrastale generacije, a koji su srušeni radi izgradnje tržnih centara BIG i Lidl. Učesnici to doživljavaju kao krađu sentimentalne vrednosti grada: „Uzeli su ti stadion gde si rastao, uzimaju ljudima bez da ih pitaju.“

Kritikuje se renoviranje funkcionalnih parkova u moderne verzije (sa punjačima za telefone) koje niko nije tražio. Primer „Raketa parka“ koji je srušen da bi postao „eko-park“ simbol je bespotrebnog trošenja novca na projekte koji ne služe deci, već služe za „pranje para“ ili „mazanje očiju“.

Učesnici se pitaju: „Ko odlučuje o tome bez ičijeg mišljenja?“ Duboko su revoltirani jer građani nisu konsultovani o ključnim promenama u gradu, dok se kapitalistički interesi stavljaju ispred radničke klase i tradicije Bora. Učesnici opisuju mehanizme kojima se održava trenutni sistem moći. Detaljno je opisana praksa vlasti u borskim selima, koja uključuje podelu osnovnih namirnica, poput zejtina i jaja, siromašnim porodicama i vrbovanje ljudi da se upišu na spiskove sigurnih glasova Srpske napredne stranke (SNS). Učesnici to vide kao zloupotrebu ljudske muke radi sticanja političkih poena.

Naveden je primer prosvetnih radnika bliskih učesnicima koji i po 17 godina rade na određeno vreme, sa ugovorima koji se prekidaju svakog meseca. Ovakva praksa drži ljude u stalnom strahu od gubitka posla i primorava ih na političku poslušnost.
Jedan od najpotresnijih delova analize odnosi se na tretman radnika kod lokalnih privatnika, posebno u trgovinama i buticima. Učesnici navode primer majke koja je primala minimalnu zaradu, ali je bila u obavezi da poslodavki na ruke vrati 10.000 RSD. To se opisuje kao raširena pojava u malim trgovinama, u kojima niko ne kontroliše poslodavce, a radnici postaju žrtve „alavosti“ i truleži sistema. Minimalne plate i nemogućnost podizanja kredita čine život mladih porodica nemogućim, uprkos tome što Bor formalno važi za bogat grad.

Učesnici ističu da obrazovani ljudi, poput lekara specijalista i drugih stručnjaka, odlaze jer ne mogu da se pomire sa tim da su stranački „botovi“ i ljudi sa kupljenim diplomama iznad njih u hijerarhiji. Dok su ranije smatrali da su oni koji odlaze kukavice, sada, sa 30 godina, učesnici smatraju da su to pametni ljudi. Kako navode, „život prolazi, a oni su shvatili da ne mogu pobediti sistem u kojem neko ko je živeo i učio sada gubi od nekoga ko je kupio diplomu“.

Mladi Bor vide kao sistem u kojem je „sve trulo“, od zloupotrebe humanitarnog rada i eksploatacije radnika do uništavanja urbanog duha grada radi izgradnje tržnih centara. Oni ne traže sitne popravke, već potpunu promenu sistema vrednosti. Njihov revolt je duboko moralan, traže grad u kojem se ceni rad, čuvaju uspomene i građani pitaju o sopstvenoj ulici, stadionu i bolnici. Sve dok se sistem zasniva na manipulaciji i strahu, Bor vide samo kao mesto koje treba napustiti radi očuvanja dostojanstva.

3. Kako biste ocenili svoje dosadašnje iskustvo sa obrazovanjem na skali od 1 do 5?

Kada je reč o formalnom obrazovanju, iskustva deset učesnika fokus grupe mogu se oceniti kao izrazito prosečna. Dominantna ocena bila je 3, koju je dalo 60% učesnika, dok najvišu ocenu, 5, nije dao niko.

Ocene su se kretale od 2 do 4, što pokazuje da mladi obrazovni sistem doživljavaju kao funkcionalan, ali zastareo i neinspirativan. Sistem ispunjava osnovnu formu, ali ne pruža vrhunski kvalitet ni adekvatnu pripremu za savremene izazove. Odsustvo najviše ocene sugeriše da obrazovni proces u Boru ne uspeva dovoljno da motiviše učenike ni da prepozna njihove pune potencijale. Ocena „tri plus“ jasno oslikava stanje u kojem se vide određeni pozitivni pomaci, ali je opšti utisak i dalje opterećen sistemskom nestručnošću i nedostatkom savremenih sadržaja.

- *Šta vam je u obrazovanju bilo korisno i primenljivo u životu, a šta vam je najviše nedostajalo?*

Kao najpozitivniji aspekt ističe se uloga pojedinih profesora koji se ne doživljavaju samo kao predavači, već kao životni mentori i autoriteti vredni divljenja. Učesnici posebno cene nastavnike koji podstiču kritičko mišljenje, uče ih da preispituju informacije i tretiraju ih sa uvažavanjem, omogućavajući im da se osećaju prihvaćeno čak i kada ne poseduju svo znanje. Veoma su dragocena iskustva stečena kroz vannastavne aktivnosti, poput pisanja školskih časopisa, učešća u projektima, razmene učenika i stručnih poseta sajmovima, jer takvi formati pružaju osećaj sticanja realnog socijalnog kapitala i kontakata koji će im sutra biti potrebni. Posebno upečatljiv primer korisnog znanja jeste savet o empatiji i kriznoj komunikaciji, gde se praktične lekcije o ljudskim odnosima cene više od suvoparnih činjenica.

S druge strane, sistemski nedostaci su brojni i veoma konkretni, a najviše se ogledaju u onome što učesnici nazivaju „truležom prakse“. Za mlade u stručnim školama praktična nastava često je svedena na puku formu ili besmislen fizički rad. Navode se drastični primeri u kojima se praksa svodi na petominutno prekucavanje imena u obrasce, dok se u drugim slučajevima učenici stručnih škola koriste kao besplatna radna snaga za čišćenje snega.
Tehnološki zaostatak posebno je alarmantan. Učesnici na stručnim smerovima, poput geologije, i dalje crtaju na hamer-papiru, dok se u stvarnom radnom okruženju susreću sa GPS sistemima i programom AutoCAD, za čije korišćenje ih škola nije osposobila. Zbog toga se nakon zaposlenja osećaju potpuno nepripremljeno i suočavaju se sa činjenicom da školstvo već decenijama ne prati razvoj savremene tehnologije.

Dodatni problem predstavlja potpuni izostanak finansijske pismenosti. Mladi ističu da ih niko ne uči o kreditima, kamatama, porezima ili inflaciji, što ih ostavlja ranjivim u odraslom dobu. Čak i tamo gde postoje predmeti poput finansijskog obrazovanja, oni su zastareli i ne bave se realnim bankarskim proizvodima koje će mladi sutra koristiti.
Pored toga, učesnici ukazuju na osnovne infrastrukturne probleme koji narušavaju njihovo dostojanstvo, kao što su nedostatak školskih pekara, kuhinja i adekvatnih toaleta. Činjenica da u blizini škola nema mesta na kojima mogu da kupe kvalitetnu hranu ili prijatno provedu odmor na klupi stvara osećaj da su osnovne potrebe učenika zanemarene.
Učesnici primećuju i krizu socijalizacije, gde su se sloga i zajedništvo izgubili u međusobnim sukobima oko trivijalnih stvari poput mesta proslave mature.

Ističu da obrazovanje u Boru trenutno stagnira, što u svetu koji brzo napreduje zapravo znači nazadovanje. Škola se percipira kao „potrošač vremena“ u kojoj profesori često samo odrađuju radno vreme, ne koristeći moderne metode niti radionice koje bi mlade zaista pripremile za život van fabričkog kruga.

- *Da li vam je obrazovanje pomoglo da se zaposlite, odnosno da li radite ono za šta ste se formalno školovali?*

Odgovori na pitanje o povezanosti formalnog obrazovanja i zapošljavanja ukazuju na duboku podeljenost iskustava i često potpuno odsustvo veze između stečene diplome i radnog mesta. Učesnici primećuju da u određenim, tradicionalno stabilnim profesijama, poput prava, postoji kontinuitet između obrazovnog i profesionalnog puta.
Navedeni su primeri mladih koji su nakon završenih pravnih fakulteta u zemlji ili regionu (poput Rumunije) uspeli da pronađu pozicije pripravnika kod advokata ili u državnim institucijama kao što je katastar. Ovi primeri sugerišu da određeni nivo stručne spreme u regulisanim profesijama i dalje služi kao preduslov za ulazak u struku, mada se stiče utisak da su takvi putevi više vezani za porodične obrasce ili specifične društvene krugove nego za opštu prohodnost na tržištu rada.

S druge strane, prisutan je drastičan nesklad između obrazovnih profila i realnih poslova koje mladi obavljaju, što je najvidljivije u kreativnim i humanističkim oblastima. Posebno je upečatljiv primer osobe sa hibridnim obrazovanjem u grafičkom dizajnu i vajanju koja trenutno radi u prodavnici podnih podloga, obavljajući poslove koji nemaju nikakve veze sa umetničkim kompetencijama.
Ovakvi primeri ukazuju na ozbiljan gubitak ljudskog kapitala, pri čemu su visokoobrazovani ljudi sa specifičnim talentima, zbog nedostatka odgovarajućih poslova u lokalnoj zajednici, primorani da rade u trgovini ili obavljaju fizičke poslove.
Zabeležen je i trend bržeg zapošljavanja mladih sa srednjom stručnom spremom nego onih sa fakultetskom diplomom. To dovodi do paradoksa u kojem visoko obrazovanje, na primer u oblasti psihologije, često vodi direktno u nezaposlenost ili na radna mesta koja zahtevaju niži stepen kvalifikacija.

Učesnici/ce iz sektora turizma takođe potvrđuju ovaj raskorak. Umesto u agencijama ili kao turistički vodiči, rade u industrijskim postrojenjima na prečišćavanju otpadnih voda i kiselina. Takva radna mesta potpuno su nepovezana sa njihovim formalnim obrazovanjem i odražavaju dominaciju teške industrije u Boru, koja „usisava“ radnu snagu bez obzira na stručnu spremu. Pominje se i rodna dimenzija zapošljavanja, jer se određene oblasti, poput turizma, doživljavaju kao „ženske“, što muškarcima dodatno otežava pronalazak posla u toj struci.

Opšti je zaključak da uspeh na tržištu rada često više zavisi od lične moći ubeđivanja i snalažljivosti nego od diplome, koja se neretko doživljava kao neupotrebljiv dokument u okruženju gde potrebe privrede nemaju dodirnih tačaka sa obrazovnom ponudom.

4. Kako mladi u vašem okruženju (pa i vi) najčešće dolaze do posla ili prilika za rad?

Odgovori na pitanje o načinima na koje mladi u Boru i okolini dolaze do posla pokazuju da su neformalne mreže i poznanstva apsolutno dominantan kanal. Zvanične institucije, poput Nacionalne službe za zapošljavanje, koju učesnici nazivaju Zavodom, doživljavaju se kao gotovo potpuno neefikasne. Učesnici jasno razlikuju „vezu“ u koruptivnom smislu od „poznanstva“ ili „preporuke“ kao oblika podrške unutar zajednice. Većina njih prve poslove dobila je preko sportskih klubova, već zaposlenih prijatelja ili članova porodice kojima je bila potrebna pomoć, na primer pri moleraju ili selidbama. Ovaj sistem opisuju kao „pomoć zajednice“, u kojoj se poverenje u preporučenu osobu vrednuje više od diplome ili formalnog konkursa.

S druge strane, institucionalni put zapošljavanja doživljava se kao gubljenje vremena. Učesnici navode da Zavod služi samo pro forme, uglavnom za kraće zamene ili administrativne potrebe, dok se stalni radni odnosi gotovo nikada ne zasnivaju tim putem. Istovremeno, prisutna je svest o mračnoj strani tržišta rada, odnosno o direktnoj kupovini radnih mesta za hiljade evra i kupovini diploma. Mladi primećuju da na pozicijama često rade ljudi bez odgovarajućeg znanja, ali sa „papirima" i političkom ili finansijskom zaleđinom, što stvara osećaj nepravde kod onih koji su se školovali na regularan način.

Specifičnost Bora kao industrijskog centra ogleda se i u postojanju onoga što učesnici nazivaju „kineskim kompanijama", gde se primećuje novi oblik ograničavanja radničkih prava. Navodi se postojanje internih lista ili dogovora između kompanija koji onemogućavaju mladima da menjaju posao i prelaze kod drugog poslodavca unutar istog sektora, jer to „smeta" trenutnom vlasniku.
Ovo stvara atmosferu u kojoj su mladi zarobljeni na radnim mestima, često u strukama koje nemaju veze sa njihovim obrazovanjem, dok su šefovi često ljudi bez osnovnog obrazovanja koji autoritet grade na sili, a ne na znanju.

Učesnici ističu i promenu u odnosu prema obrazovanju i veštinama. Veruju da škola ne prati razvoj tehnologije, zbog čega se sve više oslanjaju na samoobrazovanje putem interneta, YouTube tutorijala i besplatnih kurseva engleskog jezika ili programiranja. Smatraju da „sloboda rada" leži u digitalnim veštinama, koje im omogućavaju da ne budu vezani za Bor i rudnik. Posebno je zanimljiva podela između „starijih generacija", koje su spremne da ćute i trpe manipulaciju, i generacije Z, koja postavlja pitanja, odbija da radi za male plate u lošim uslovima i koristi telefon kao izvor informacija koji je štiti od televizijske medijske manipulacije. Mladi se, prema rečima učesnika, često angažuju za poslove koji zahtevaju fizičku snagu, odnosno „za lopatu", jer je njima lakše manipulisati dok su neiskusni. Ipak, raste svest da se takav sistem mora menjati pronalaženjem lakših i dostojanstvenijih načina zarade.

- *Šta mladima danas najviše pomaže, a šta najviše odmaže pri zapošljavanju na osnovu vašeg iskustva ili iskustva mladih u vašem okruženju?*

Kao rešenje za lakše zapošljavanje učesnici predlažu uvođenje dualnog obrazovanja po uzoru na zapadne zemlje, u kojem bi učenici od prve godine imali plaćenu praksu i neposredan kontakt sa poslodavcima. Veruju da bi to ublažilo šok pri ulasku na tržište rada i omogućilo im da steknu stvarne kontakte i veštine pre završetka školovanja, umesto da budu prepušteni „igri slučaja" ili poslovima koji im „lome leđa".

Kada je reč o faktorima koji najviše otežavaju zapošljavanje mladih, u prvi plan izbijaju korupcija, nepotizam i politička podobnost. Učesnici ističu da sistem „veza" direktno poništava kvalitet i stručnost, jer mladi ljudi koji poseduju adekvatne kompetencije i obrazovanje često bivaju potisnuti u stranu u korist onih koji imaju političko zaleđe. Posebno se naglašava da je rad u javnim komunalnim preduzećima gotovo nedostupan bez stranačke pripadnosti ili uticajnih poznanstava, dok je u privatnom sektoru, naročito kod velikih poslodavaca poput kompanije Ziđin ili njenih podizvođača, situacija nešto fleksibilnija, ali i dalje opterećena manjkom objektivnih kriterijuma.

Interesantan je uvid učesnika u promenu vrednosnog sistema kod najmlađe generacije (Gen Z), koju vide kao snagu koja se bori protiv loših radnih uslova. Za razliku od prethodnih generacija koje su bile spremne da „ćute i trpe" zarad stabilnog zaposlenja, današnji mladi ljudi brže napuštaju poslove na kojima se ne

osećaju poštovano. Oni ne traže nužno posao „za stalno“, već prednost daju dostojanstvu i poštovanju njihovog rada, što poslodavce primorava na promenu odnosa prema radnoj snazi. Iako ovakva česta promena posla može stvarati pritisak zbog nedostatka „usidrenosti“, mladi je vide kao jedini način da izbegnu profesionalno sagorevanje i eksploataciju.

Digitalne veštine i razvoj savremenih zanimanja, poput onlajn marketinga, programiranja i vođenja društvenih mreža, tek sada se prepoznaju kao ključna prilika za mlade u maloj sredini poput Bora. Učesnici primećuju da se na lokalnom nivou otvara prostor za saradnju sa kafićima i restoranima, gde mladi stiču prvo iskustvo koje im kasnije može poslužiti kao preporuka za veća tržišta, poput Beograda, ili za rad sa inostranim kompanijama. Rad od kuće za strane kompanije vide kao idealan scenario, jer omogućava ostanak u Boru uz zaradu koja odgovara svetskim standardima. Time se prevazilazi ograničena lokalna ponuda, svedena na rad „iznad ili ispod zemlje“, odnosno u rudarstvu, ili u trgovini.

Kao jedan od najvećih paradoksa pri zapošljavanju navodi se nedostatak prethodnog iskustva. Učesnici ističu da mnogi poslodavci traže iskusne radnike, ali da mladi nemaju gde da steknu to iskustvo, što stvara začarani krug nezaposlenosti. U tom kontekstu, programe poput „Moje prve plate“ vide kao korisne, ali nedovoljne alate za premošćivanje jaza između završenog školovanja i prvog stabilnog radnog mesta. Opšti utisak jeste da mladima u Boru najviše pomažu sopstvena proaktivnost i prilagodljivost novim tehnologijama, dok im sistem, kroz korupciju i nedostatak profesionalne raznovrsnosti, najviše odmaže.

5. Kako vi doživljavate mogućnost mladih da utiču na odluke i promene u Srbiji?

Odgovori na pitanje o mogućnosti mladih da utiču na odluke i promene u Srbiji pokazuju složenu mešavinu optimizma i duboke tuge. Postoji snažna svest o tome da se mlađe generacije više ne mire sa kulturom ćutanja i trpljenja koja je bila karakteristična za njihove roditelje. Učesnici primećuju svojevrsni generacijski preokret u kojem mladi preuzimaju ulogu onih koji „vaspitavaju“ starije i pokušavaju da ih oslobode višedecenijskih strahova i političkih manipulacija.

Ovaj optimizam zasniva se na činjenici da današnji mladi putem interneta i društvenih mreža imaju pristup gotovo neograničenom broju izvora informacija, što im omogućava da se povežu izvan lokalnih okvira. Povezanost se vidi kao ključna snaga, primeri protesta koji su krenuli iz Novog Sada i proširili se na Bor svedoče o novoj vrsti solidarnosti koja prevazilazi geografske barijere.

Međutim, ovaj aktivistički polet se često sudara sa realnošću lokalnih sredina. Učesnici opisuju emocionalni jaz koji doživljavaju kada se vrate iz gradova sa razvijenijom aktivističkom scenom, poput Valjeva, u Bor, koji doživljavaju kao sredinu koja ih „spušta“ i demotiviše.

Postoji osećaj razočaranja kada se sretnu sa vršnjacima koji su i dalje nezainteresovani ili pasivni, što stvara mešovitu sliku u kojoj su mladi podeljeni na mali krug aktivnih građana i veliku većinu koja ne vidi smisao u angažovanju. Ipak, preovladava uverenje da su informacije moć i da trenutna povezanost pruža priliku za promene kakva nije postojala ranije, čime se polako ruši višedecenijski model političke pasivnosti.

Politički kontekst u Srbiji učesnici vide kao sistem koji je u potpunosti podređen interesima penzionera i starije populacije, dok su mladi decenijama bili sistemski ignorisani. Napravljeno je poređenje sa periodom

komunizma, koji je, uprkos svim manama, više uključivao omladinu kroz radne akcije i različita dešavanja, dok se današnja politika zasniva na manipulaciji strahom najstarijih sugrađana.
Učesnici detaljno opisuju mehanizme zastrašivanja penzionera, kojima se plasira narativ da će ostati bez primanja ukoliko dođe do promene vlasti, što se u diskusiji naziva „gebelsovskom politikom". Ovaj model zasniva se na stalnom stvaranju osećaja haosa i krize putem medija. Time se stariji ljudi drže u stanju pokornosti, dok se istovremeno zanemaruju potrebe onih koji bi u budućnosti trebalo da grade ekonomiju, obrazovanje i zdravstvo.

Kao najveću opasnost ovakvog poretka mladi ističu dugoročno propadanje države. Uskraćivanjem kvalitetne edukacije i prilika za razvoj generacijama koje bi za deset godina trebalo da budu stubovi društva, sistem direktno ugrožava sopstveni opstanak. Učesnici ukazuju na to da se država bavi kratkoročnim političkim opstankom umesto izgradnjom temelja za budućnost. Na kraju, diskusija je dotakla i pitanje duboke društvene polarizacije, gde se mladi osećaju kao da žive na liniji potencijalnog građanskog rata. Prisilno dovođenje ljudi iz čitave Srbije na političke skupove u prestonicu i veštačko stvaranje podela doživljavaju se kao vrhunac manipulacije koja dodatno otežava bilo kakav konstruktivan uticaj mladih na institucije, ostavljajući ih u stanju stalne napetosti i borbe za osnovno pravo na drugačije mišljenje.

- *Da li ste se vi lično ikada uključivali u neku inicijativu, akciju ili aktivnost (formalna/neformalna) i kako? Ako niste, šta vas je u tome najviše sprečilo ili obeshrabrilo?*

Angažovanost učesnika u društvenim inicijativama kreće se u širokom rasponu, od formalnih školskih struktura do direktnog uličnog aktivizma. Kao polazna tačka najčešće se navodi učešće u učeničkim parlamentima i povremeno medijsko eksponiranje kroz školske akcije, što je za mnoge bio prvi susret sa organizovanim delovanjem.

Posebno je značajno zapažanje učesnika o važnosti ravnoteže između različitih vrsta pritisaka na donosioce odluka. Ističu da je neophodna kombinacija formalnog i neformalnog aktivizma. S jedne strane, protesti i javno iskazivanje nezadovoljstva predstavljaju pritisak javnosti, dok je, s druge strane, ključan neposredan dijalog sa gradskom samoupravom. Mladi prepoznaju da je važno nastupiti profesionalno, „u odelu i sa kravatom", kako bi vlastima ponudili konkretna rešenja i pokazali da su spremni da preuzmu odgovornost koju same institucije često zanemaruju ili izbegavaju.

Pored političkog i dijaloškog angažovanja, učesnici su istakli brojne primere humanitarnog rada i ekoloških akcija koje su sprovodili. To uključuje akcije čišćenja lokalnih sredina, prikupljanje garderobe i igračaka za sigurne kuće, kao i direktnu pomoć ugroženim pojedincima.

Kao jedan od najupečatljivijih primera uspešnog samoorganizovanja navedena je humanitarna prodaja ispred paba „Kajla", gde je grupa od desetak mladih ljudi za samo jedno popodne uspela da sakupi blizu hiljadu evra prodajući lične stvari i ukrase. Ipak, ovaj uspeh prati osećaj frustracije jer učesnici primećuju da, uprkos njihovoj velikoj efikasnosti i transparentnosti (deljenje akcija na društvenim mrežama), reakcija opštine redovno izostaje. Postoji svest o tome da mladi svojim radom često popunjavaju rupe u sistemu, dok nadležni ostaju pasivni čak i kada im se daju jasni primeri kako se promene mogu brzo sprovesti.

Sa druge strane, kod dela učesnika prisutna je iskrena refleksija o razlozima ranije neaktivnosti, što se prvenstveno pripisuje nedostatku svesti i primera dobre prakse u toku srednjoškolskog obrazovanja. Učesnici navode da u periodu njihovog školovanja aktivizam nije bio popularna niti zastupljena tema, već je fokus bio isključivo na formalnom učenju i ocenama.

Primećuje se i značajna razlika u društvenoj klimi između Bora i većih univerzitetskih centara poput Niša; mladi smatraju da je u većim gradovima aktivistička ponuda bogatija i vidljivija, dok je u Boru nedostajalo inicijativa koje bi ih pokrenule. Ovaj nedostatak informacija i opšti osećaj da „to nije bilo zastupljeno“ u njihovom neposrednom okruženju, identifikovan je kao glavni faktor koji je usporio njihov ulazak u građanske i društvene tokove.

- *Da li ste izlazili na izbore da glasate? Ako niste, zašto niste?*

Odnos učesnika prema glasanju na izborima ukazuje na postojanje dve grupe mladih: onih koji još nemaju dovoljno godina da glasaju, ali su svesni važnosti učešća, i onih koji već glasaju ili im je bilo potrebno određeno vreme da se na to odluče.
Među redovnim glasačima ističe se snažan lični princip i uverenje da svaki glas ima težinu, što najbolje ilustruje primer učesnice koja je putovala iz Niša u Bor isključivo kako bi ispunila svoju obavezu. Ovakav pristup sugeriše da deo mladih doživljava izbore kao ključan mehanizam odbrane sopstvenih interesa i odbija da odlučivanje o budućnosti prepusti drugima. Redovnost izlaska na birališta kod ovih učesnika nije upitna, već se tretira kao obavezan čin građanske svesti.

S druge strane, primetan je trend odloženog aktiviranja glasačkog prava. Pojedini učesnici priznaju da nisu izlazili na izbore odmah po sticanju punoletstva, već su tek u poslednjih nekoliko godina postali aktivni birači. Ova promena u ponašanju može se povezati sa prethodno pomenutim društvenim „buđenjem“ i rastućim nezadovoljstvom koje je mlade motivisalo da se iz faze apstinencije prebace u fazu aktivnog učešća. Činjenica da su neki od njih glasali tek dva puta u životu, uprkos tome što su duže vreme punoletni, ukazuje na to da su ranije bili obeshrabreni ili nezainteresovani, ali da trenutna društveno-politička situacija više ne dozvoljava pasivnost.

Posebno je značajno interesovanje mladih za proces kontrole izbora, što ukazuje na želju za aktivnom zaštitom izbornog integriteta. Učesnici izražavaju spremnost da se prijave kao kontrolori na biračkim mestima, motivisani potrebom da se „bore za pravdu“. Ovakva vrsta angažovanja prevazilazi puki čin ubacivanja listića u kutiju i pokazuje duboko nepoverenje u regularnost procesa, ali i spremnost mladih da lično preuzmu odgovornost za nadzor institucija. Čak i među onima koji su trenutno maloletni, postoji jasno iščekivanje momenta sticanja prava glasa, što potvrđuje da buduće generacije birača dolaze sa već izgrađenim stavom o važnosti političkog učešća.

6. Sa kojim institucijama ili organizacijama imate najviše kontakta u svakodnevnom životu?

Učesnici fokus grupe identifikovali su nivoe učestalosti kontakata sa različitim institucijama, pri čemu se izdvajaju jasne kategorije primarnog i sekundarnog delovanja.

Najveći stepen svakodnevne interakcije zabeležen je sa obrazovnim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, i Sportskim centrom u Boru, koji za mlade predstavljaju ključna mesta školovanja, rada i vannastavnih aktivnosti. Česti su i kontakti sa bankama i ustanovama u kojima su učesnici zaposleni.
Srednji nivo učestalosti kontakata odnosi se na zdravstvene ustanove, Dom zdravlja i bolnicu, čije se usluge koriste povremeno, ali značajno utiču na percepciju kvaliteta sistema. Najmanji nivo neposrednog kontakta zabeležen je sa lokalnom samoupravom, Centrom za socijalni rad, muzejima i domovima kulture u okolnim selima, poput Šarbanovca. Ove ustanove posećuju se ciljano, uglavnom radi obavljanja administrativnih poslova ili prisustvovanja određenim manifestacijama.

- *Kako biste opisali to iskustvo? Šta vam otežava, a šta olakšava komunikaciju?*

Iskustva u obrazovnom sektoru karakteriše specifična dinamika odnosa između mladih i institucionalnog rukovodstva. Učesnici koji zauzimaju liderske pozicije u školama, poput predsednika parlamenata, opisuju svoje iskustvo kao vrstu prinudne diplomatije. Zabeležen je fenomen korišćenja „akademskog govora" kao odbrambenog mehanizma. Mladi koriste visok nivo profesionalnosti u izražavanju kako bi očuvali funkcionalnost učeničkih organizacija uprkos izraženim tenzijama sa direktorima. Navedeni su i slučajevi prekoračenja pedagoških ovlašćenja, gde prosvetni radnici vrše pritisak na učenike zbog njihovih aktivnosti van škole ili stavova na društvenim mrežama.

U zdravstvenom sektoru, iskustva su u velikoj meri opterećena sistemskim nedostacima i nepoverenjem u stručni kadar. Učesnici izveštavaju o niskom nivou empatije zdravstvenih radnika i čestim verbalnim konfliktima na šalterima, koji se vide kao jedini način za ostvarivanje osnovnih prava. Analiza odgovora ukazuje na prisustvo „sitne korupcije" (darivanje u vidu kafe ili konditorskih proizvoda), koja se percipira kao nepisano pravilo za dobijanje adekvatne pažnje ili brže završavanje papirologije.

Najteža iskustva vezana su za medicinski nemar i pogrešne dijagnoze, što kod mladih stvara trajan osećaj nesigurnosti i revolt prema javnom zdravstvu. Kao kontrast ovome, nevladin sektor se navodi kao jedino okruženje gde je komunikacija oslobođena napetosti i gde se učesnici osećaju uvaženo i profesionalno prihvaćeno.

Interakcija sa lokalnom samoupravom i socijalnim službama ocenjena je kao iskustvo koje izaziva nelagodu zbog uočene političke instrumentalizacije korisnika. Mladi kritikuju praksu u kojoj se kontakti sa institucijama intenziviraju isključivo tokom praznika ili izbornih ciklusa radi promotivnog fotografisanja sa paketićima, dok stvarni životni problemi ostaju bez sistemskog rešenja. Takođe, istaknut je problem institucionalnog nemara u održavanju javnih resursa, gde se kao primer navode sportske sale bez elementarnih uslova za rad, poput struje, vode i grejanja. Učesnici zaključuju da, bez obzira na vrstu institucije, kvalitet iskustva presudno zavisi od „ljudskog faktora". Ukoliko je pojedinac na šalteru ili u upravi profesionalan i predusretljiv, komunikacija se ocenjuje kao uspešna, što sugeriše da mladi ne veruju u sistem kao celinu, već u retke primere individualne profesionalnosti.

- *Šta bi po vama moglo da se promeni da bi te institucije ili organizacije bile dostupnije i korisnije mladima?*

Na osnovu diskusije učesnika fokus grupe, prioriteti za unapređenje rada institucija i njihove dostupnosti mladima mogu se grupisati u tri ključna stuba: uspostavljanje vlasti na osnovu znanja i iskustva, digitalizacija administrativnih procesa i uvođenje mehanizama javne odgovornosti.

Učesnici prepoznaju sistemsku korupciju kao osnovnu barijeru, te kao primarnu meru predlažu strogu kontrolu sticanja diploma i procesa zapošljavanja, naročito u zdravstvenom sektoru. Specifičan predlog odnosi se na reformu medicinskog obrazovanja, gde se sugeriše zabrana ili drastična kontrola privatnih škola, uz uvođenje obaveznih, centralizovanih ispita u velikim univerzitetskim centrima kako bi se osigurao kvalitet kadra i stalo na put kupovini zvanja i radnih mesta preko neformalnih veza.

Digitalizacija javne uprave istaknuta je kao apsolutni imperativ savremenog funkcionisanja. Mladi doživljavaju trenutni sistem, koji zahteva fizički odlazak u druge gradove, poput Zaječara, radi pribavljanja osnovnih uverenja, na primer potvrde o neosuđivanosti, kao anahron i neefikasan. Kao uzor navode globalne primere poput Estonije i mogućnosti onlajn podnošenja zahteva za vize, dok na lokalnom nivou traže elektronsko plaćanje taksi i digitalno preuzimanje dokumenata.

Naglašava se da bi ovaj proces rasteretio i same zaposlene, smanjio gužve i nervozu na šalterima. Međutim, učesnici upozoravaju da digitalizacija ne sme biti sprovedena „preko noći“ bez adekvatne podrške. Navode primer poljoprivrednih subvencija gde su stariji građani izgubili prava jer nisu imali tehničku podršku institucija. Stoga se predlaže uvođenje javnih prezentacija i obuka, kako bi digitalni servisi bili zaista dostupni svim kategorijama stanovništva, a ne samo tehnološki pismenim pojedincima.

Transparentnost rada i uvođenje povratnih informacija identifikovani su kao neophodni alati za kontrolu kvaliteta usluga. Učesnici predlažu obavezno uvođenje „knjiga utisaka“ u teretani ili digitalnih platformi za ocenjivanje rada, kako bi rukovodioci imali uvid u (ne)zadovoljstvo građana. U situacijama gde institucije ignorišu formalne kanale komunikacije, mladi kao legitimno sredstvo pritiska vide „javni sram“ putem društvenih mreža, tagovanje nadležnih službi i javno ukazivanje na propuste.

Dostupnost informacija i efikasnost administracije direktno utiču na kvalitet života mladih, posebno onih koji su u radnom odnosu. Učesnici koji rade u smenama ističu da je neprihvatljivo provesti četiri sata čekajući u redovima da bi na kraju bili odbijeni zbog „nedostatka jednog papira“ koji je sistem već mogao digitalno da povuče. Neophodno je pojednostaviti papirologiju za pasoše, saobraćajne dozvole i licence, te učiniti sve neophodne informacije vidljivim i lako dostupnim na internetu. Mladi zaključuju da bi institucije postale korisnije onog trenutka kada bi počele da uvažavaju vreme građana i kada bi se njihova efikasnost merila realnim rezultatima, a ne pukim ispunjavanjem forme.

7. Koliko se osećate bezbedno? (npr. noću, u prevozu, na internetu)

- *Da li imate primer iz svog života ili okoline kada ste se osetili bezbedno, a kada ne?*

Odgovori učesnika ukazuju na nizak nivo subjektivnog osećaja sigurnosti. Prosečna ocena nalazi se znatno ispod srednje vrednosti ponuđene skale. Od deset učesnika niko nije dao ocenu veću od 3, dok se većina

odgovora kretala između ocena 1 i 2. Pojedini učesnici su, uprkos ponuđenoj skali od 1 do 5, dali ocenu 0, čime su dodatno naglasili izrazito nizak osećaj sigurnosti. Ovakva raspodela ne predstavlja objektivnu procenu bezbednosne situacije u gradu, ali jasno ukazuje na izraženu percepciju nesigurnosti među učesnicima fokus grupe.

Niske ocene učesnici povezuju sa iskustvima i događajima koje su tokom razgovora opisivali, uključujući fizičke sukobe u mestima za izlazak, vandalizam i osećaj ugroženosti od pojedinaca i grupa za koje smatraju da nadležne institucije ne reaguju dovoljno efikasno. Odsustvo ocena 4 i 5 dodatno ukazuje na to da učesnici Bor uglavnom ne doživljavaju kao sredinu u kojoj se osećaju potpuno bezbedno, posebno kada je reč o noćnom kretanju i boravku u pojedinim javnim prostorima.

Analiza bezbednosne situacije u Boru ukazuje na duboko ukorenjen osećaj fizičke i društvene ugroženosti, koji učesnici fokus grupe povezuju sa nedostatkom javnog osvetljenja, porastom zloupotrebe narkotika i prisustvom agresivnih grupa. Mladi se noću osećaju nebezbedno zbog loše osvetljenosti ulica, ali i zbog pojedinaca koji se kreću javnim prostorom. Istaknuto je da je u gradu veoma prisutna zloupotreba alkohola i narkotika, sa posebnim naglaskom na dostupnost teških droga poput kokaina, što dovodi do gubitka samokontrole i nepredvidivog ponašanja. Bezbednosni rizici razlikuju se prema rodu i izgledu: devojke se suočavaju sa stalnim uličnim uznemiravanjem starijih muškaraca, dok se mladići koji se izgledom ne uklapaju u lokalne norme, odnosno pripadaju takozvanom „šarenilu“, osećaju kao mete fizičkih napada „neandertalskih“ i nasilnih grupa.

Kao dodatni izvor straha učesnici navode prisustvo grupa koje opisuju kao ekstremističke i nasilne, kao i incidente u neposrednoj blizini obrazovnih ustanova. Pojedini učesnici tvrde da se iza škola okupljaju grupe koje povezuju sa neonacističkim idejama i navode slučajeve fizičkih napada na prolaznike. Kao problem prepoznaju i konzumiranje narkotika u pojedinim objektima i u blizini škola, kao i sukobe tokom školskih odmora. Učesnici smatraju da reakcija nadležnih službi i školskih policajaca u takvim situacijama nije dovoljno vidljiva ili efikasna. Tokom razgovora pomenuti su i slučajevi koji kod učesnika stvaraju zabrinutost zbog dostupnosti hladnog i vatrenog oružja. Ovi navodi predstavljaju iskustva i percepcije učesnika fokus grupe i nisu nezavisno proveravani u okviru istraživanja.
Iskustva dela učesnika sa policijom izrazito su negativna i praćena visokim nivoom nepoverenja. Pojedini učesnici policiju doživljavaju pre kao represivnu nego kao zaštitnu instituciju i navode neprijatna iskustva tokom protesta i boravka u policijskim prostorijama i vozilima. Prema njihovim iskazima, u pojedinim situacijama bili su izloženi verbalnom vređanju, neadekvatnim uslovima i postupanju koje su doživeli kao ponižavajuće. Učesnici istovremeno izražavaju percepciju da policija ne reaguje jednako efikasno prema svim oblicima nasilja i kriminala, što dodatno doprinosi njihovom nepoverenju u institucije.

8. Kako vidite odnos između zakona i stvarnog života u Srbiji?

- *Da li mislite da se zakoni primenjuju jednako na sve građane? Da li imate lični primer ili primer iz okruženja u kojem je zakon poštovan, odnosno nije poštovan?*

Kada je reč o odnosu između zakona i stvarnog života, među učesnicima dominira percepcija da se propisi ne primenjuju jednako na sve. Kao primere navode situacije u kojima, prema njihovom iskustvu, veliki privredni subjekti ili politički povezani pojedinci imaju povoljniji tretman od lokalnih građana i manjih

privrednika. Učesnici posebno problematizuju rad inspekcijskih službi i smatraju da intenzitet kontrole nije uvek jednak prema svim subjektima.

Kao jedan od primera nejednakog odnosa moći učesnici navode postupke eksproprijacije povezane sa širenjem rudarskih aktivnosti kompanije Ziđin. Prema njihovim iskazima, pojedini građani nezadovoljni su načinom utvrđivanja vrednosti imovine i mogućnostima da zaštite svoje interese. Pojedini učesnici tvrde i da postoji strah ili nespremnost određenih pravnih zastupnika da se uključe u sporove protiv velikih kompanija. Slično nepoverenje izražavaju i prema kriterijumima za ostvarivanje pojedinih oblika socijalne podrške, koje deo učesnika doživljava kao nedovoljno transparentne.

Učesnici izražavaju zabrinutost i zbog mogućih političkih pritisaka na zaposlene u javnim preduzećima, kao i zbog odnosa policije prema različitim grupama građana. Kao ilustraciju šireg osećaja nejednakosti pred zakonom pominju pojedine slučajeve nasilja iz prošlosti i njihove sudske ishode, koje doživljavaju kao primere nedovoljne odgovornosti počinilaca. Kritikuju i pojedine modele kažnjavanja u saobraćaju, koje deo njih tumači prvenstveno kao način prikupljanja prihoda. Svi ovi primeri doprinose njihovom uverenju da primena zakona u praksi nije uvek jednaka i predvidljiva.

- *Prema vašem iskustvu ili iskustvu ljudi iz vašeg okruženja, koliko su prava i zakoni jasni i dostupni mladima, na primer u vezi sa radom, stažiranjem, digitalnim pravima i obrazovanjem?*

Kada je reč o poznavanju zakona i prava, kod mladih je primetan duboki jaz između formalne dostupnosti informacija i njihove suštinske razumljivosti. Iako učesnici potvrđuju da su zakonski tekstovi tehnički dostupni putem interneta i specijalizovanih portala, oni ističu da je pravni jezik previše kompleksan, suvoparan i neprilagođen prosečnom građaninu.
Većina mladih priznaje da o svojim pravima ne zna gotovo ništa dok se ne nađe u konkretnoj problemskoj situaciji koja je primorava da ih istraži. Kritika je upućena i obrazovnom sistemu, koji ne nudi osnovnu pravnu edukaciju ili radionice i tako ostavlja mlade nespremne za ulazak u svet rada, u kojem su prinuđeni da se oslanjaju na poluinformacije ili neformalna poznanstva sa pravnicima.

Posebno ozbiljan deo razgovora odnosio se na iskustva i navode o mogućem kršenju radnih prava u lokalnim kompanijama i kod njihovih podizvođača. Učesnici su opisivali slučajeve za koje tvrde da uključuju prestanak radnog odnosa ili neprodužavanje ugovora tokom trudnoće, porodiljskog odsustva ili zbog zdravstvenih problema zaposlenih. Ovakva iskustva kod njih stvaraju snažan osećaj pravne nesigurnosti i uverenje da zaposleni često nemaju dovoljno efikasne mehanizme za zaštitu svojih prava. Učesnici posebno ukazuju na potrebu za vidljivijim i doslednijim radom inspekcijskih organa i dostupnijim informacijama o načinima na koje zaposleni mogu da prijave nepravilnosti.

U industrijskom okruženju poput Bora, pitanje bezbednosti i zdravlja na radu (BZR) predstavlja polje stalnih malverzacija i opasnih prečica. Učesnici svedoče o dvostrukim standardima gde se stroga pravila zaštite primenjuju samo tokom radne nedelje, dok se vikendima, pod pritiskom rokova, radnici primoravaju na visokorizične zadatke bez adekvatne zaštitne opreme. Postoji duboko nepoverenje prema službenicima zaduženim za bezbednost, koji se optužuju za korupciju, falsifikovanje potpisa na izjavama o odgovornosti i izbegavanje profesionalne obaveze u trenucima nesreća. Opisani su potresni slučajevi povreda u jamama

i pogonima, gde se brzina završetka posla stavlja ispred ljudskog života, a radnici se izlažu toksičnim materijama bez jasne svesti o dugoročnim posledicama po zdravlje.

Kao rešenje za premošćivanje jaza između zakona i građana, mladi predlažu radikalno pojednostavljivanje i modernizaciju načina na koji se prava objašnjavaju. Jedan od predloga jeste izdavanje ilustrovanih i pristupačnih časopisa koji bi kroz primere iz svakodnevnog života mladima objašnjavali radna i građanska prava. Kao posebno efikasan kanal komunikacije učesnici prepoznaju društvene mreže, pre svega TikTok i Instagram, na kojima bi pravnici i drugi stručnjaci mogli da kroz kratke i razumljive video-formate objašnjavaju konkretna prava i zakonske odredbe. Učesnici primećuju da takav sadržaj već postoji, ali smatraju da još uvek nije dovoljno vidljiv i rasprostranjen među mladima. Mladi veruju da bi ovakav vizuelni i direktan pristup povećao njihovu motivaciju da se informišu i zaštite od eksploatacije, jer trenutna pravna „šuma“ pogoduje isključivo onima koji zloupotrebljavaju moć. Smatraju da bi veća pravna pismenost dovela do snažnijeg građanskog otpora i sprečila pretvaranje radne snage u, kako navode, moderne robote bez prava na bolovanje i zaštitu.

9. Na kojim vrednostima bi trebalo da počiva Srbija u kojoj biste voleli da podižete svoju decu?

Kada se razgovara o vrednosnim temeljima na kojima bi trebalo da počiva buduća Srbija, u odgovorima učesnika dominira težnja ka društvu koje spaja evropske standarde, socijalnu pravdu i povratak bazičnog ljudskog poštovanja.
Vizija idealnog društva za podizanje dece opisuje se kroz koncept „socijalnog komunizma“, kako ga naziva jedan učesnik. Pod tim se podrazumeva država u kojoj su građani obrazovani i svesni svojih prava i odgovornosti, a odluke se donose na osnovu činjenica i opšteg dobra, a ne isključivo ličnog interesa. Ključni zahtev mladih jeste da Srbija postane funkcionalna pravna država u kojoj vladavina prava i demokratija nisu samo deklarativne kategorije u Ustavu, već stvarna praksa koja garantuje pravdu i jednakost za sve.

Značajan deo diskusije posvećen je potrebi za korenitom promenom na tržištu rada i u sistemu celoživotnog obrazovanja. Mladi priželjkuju društvo koje pruža fleksibilnost i šansu za razvoj u svim životnim dobima, navodeći primere razvijenih zemalja gde su prekvalifikacije u četrdesetim godinama normalna pojava. Trenutno se u Srbiji osećaju „otpisano“ već u zrelom dobu, dok se s druge strane početnicima postavljaju nerealni zahtevi (poput višegodišnjeg iskustva za bazične poslove ili posedovanja vozačke dozvole tamo gde ona nije neophodna). Vrednosni sistem koji zagovaraju podrazumeva inkluzivno tržište rada koje vrednuje volju za učenjem i trud, pružajući mladima priliku da steknu prvo iskustvo bez diskriminacije i nerealnih barijera.

Na nivou međuljudskih odnosa, učesnici kao prioritet ističu povratak empatije, tolerancije i porodičnih vrednosti. Jasno kritikuju trenutnu „kulturu statusa“, koja dominira među decom i mladima i u kojoj se vrednost pojedinca meri materijalnim dobrima, poput brendirane odeće, što dovodi do vršnjačkog nasilja i društvenog raslojavanja. Učesnici se zalažu za društvo u kojem će se poštovati ličnost bez obzira na materijalni status, poreklo ili zanimanje roditelja. Naveden je potresan primer regionalne diskriminacije u obrazovnom sistemu, odnosno omalovažavanja deteta u Beogradu jer mu je otac zanatlija iz unutrašnjosti, što ukazuje na potrebu za vaspitanjem koje promoviše ravnopravnost i saosećanje. Poštovanje roditelja i starijih ne vidi se kao slepa poslušnost, već kao deo šireg društvenog uvažavanja koje je trenutno u krizi.

Uprkos formulisanju ovih pozitivnih vrednosti, kod dela učesnika prisutan je osećaj dubokog pesimizma. Za neke od njih jaz između trenutne situacije i željene budućnosti toliko je velik da Srbiju ne vide kao mesto u kojem je moguće podizati decu. Saveti budućim generacijama da „pobegnu“ iz zemlje odražavaju uverenje da su institucionalna trulež i društvena degradacija postale nepremostive, kako ističu. Zaključno, Srbija u kojoj bi mladi želeli da ostanu i stvaraju porodice jeste država koja garantuje ekonomsku sigurnost kroz pravedne prilike, štiti dostojanstvo svakog pojedinca funkcionalnim institucijama i neguje kulturu poštovanja i solidarnosti umesto materijalizma i diskriminacije.

- *Da li se te vrednosti razlikuju od vrednosti vaših roditelja ili starijih generacija? I koja vrednost je po vama najvažnija i zašto?*

Posmatrajući vrednosti iz generacijske perspektive, učesnici primećuju da se suštinske vrednosti starijih generacija i mladih danas ne razlikuju toliko po sadržaju koliko po društvenom okviru koji ih podržava ili urušava. Osnovnu razliku vide u prelasku sa kolektivnog sistema, u kojem je društvo brinulo o pojedincu i podsticalo solidarnost, na ekstremni individualizam opisan parolom „snađi se“.

Mladi smatraju da su njihovi roditelji i preci živeli u sistemu koji je aktivno podržavao i zahtevao poštovanje zajedničkih vrednosti, dok je danas pojedinac prepušten samom sebi. U takvom okruženju nestao je društveni pritisak da se postupa u skladu sa moralnim normama. Budući da institucije više ne brinu o građanima, osnovne vrednosti poput solidarnosti i uzajamnog poštovanja gube se u korist ličnog interesa.

Kao najvažnija vrednost koja nedostaje savremenom društvu istaknuta je empatija. Učesnici veruju da bi saosećanje bilo ključna brana protiv najtežih društvenih devijacija, od kriminala do političke korupcije. Njihova argumentacija je direktna, ističu da kada bi donosioci odluka ili pojedinci skloni kriminalnim radnjama posedovali empatiju, ne bi mogli da nanose štetu zajednici ili drugim ljudima radi sopstvenog bogaćenja. Empatija se u ovom kontekstu ne posmatra samo kao emocija, već kao praktičan korektivni mehanizam koji bi, kada bi bio duboko integrisan u društvo, mogao da suzbije krađu, nasilje i sistemsku nepravdu.

Dodatno se naglašava potreba za jednakim tretmanom svih ljudi, odnosno za ravnopravnošću i jednakošću, bez obzira na materijalni ili društveni status. Mladi prepoznaju duboku krizu u Boru, gde se društvena hijerarhija gradi na osnovu toga ko je „šefovsko dete“ u rudarskim kompanijama, dok se deca iz seoskih sredina ili skromnijih porodica marginalizuju.
Učesnici se zalažu za skromnost i svojevrsnu poniznost, u smislu potiskivanja ega, smatrajući da niko ne zaslužuje poseban tretman zbog funkcije roditelja ili novca.

Za učesnike je jednakost najvažniji preduslov za stvaranje perspektive budućim generacijama. Smatraju da su se odnosi unutar porodice i društva promenili, od patrijarhalne hijerarhije ka slobodnijim, ali često površnijim odnosima. Suštinski problem vide u tome što današnje društvo, koje opisuju kao „nakaradno“, više ne kažnjava bahatost i ne podstiče skromnost. Tek kada bi se uspostavio sistem u kojem se svaki čovek tretira sa jednakim uvažavanjem i u kojem empatija nadvladava sebičnost, Srbija bi mogla postati zdravo okruženje za odrastanje dece. Bez takve vrednosne promene, mladi ne vide mogućnost napretka u trenutnom sistemu, koji favorizuje statusnu moć u odnosu na ljudske kvalitete.

- *Kakve su vrednosti danas? Kako utiču na mlade?*

Današnji sistem vrednosti u Srbiji učesnici opisuju kao duboko materijalistički, sa kapitalom kao osnovnim merilom egzistencije i najvažnijim društvenim kriterijumom. Prema njihovim rečima, društvo je prešlo u fazu surovog pragmatizma, u kojoj se svaki postupak meri ličnim interesom i mogućom zaradom. Takva atmosfera neposredno narušava međuljudske odnose, jer se čin dobrote ili altruizma više ne doživljava kao prirodan ljudski impuls, već kao fasada iza koje se krije skriveni motiv.

Učesnici navode da je danas „teško biti dobar čovek" jer okolina na svaku pomoć reaguje sumnjom ili osećajem obaveze da tu dobrotu materijalno kompenzuje, ne verujući da neko može učiniti nešto za drugoga bez lične koristi. Ovaj gubitak svesti o opštem dobru posebno je vidljiv u omladinskim strukturama, poput učeničkih parlamenata, gde se čak i od mladih aktivista očekuje da prvo postave pitanje sopstvene koristi pre nego što pristanu na rad za zajednicu. Koncept „opšteg dobra" praktično je iščezao iz svakodnevnog govora i delovanja, zamenjen isključivo individualnim napretkom.

Mladi primećuju da se medijski prostor masovno ustupa ličnostima koje ne poseduju suštinske kvalitete, ali kroz rijaliti programe, društvene mreže i influenserski sadržaj promovišu brz uspeh i površnost. Kritika je usmerena na degradaciju autoriteta i uzora. Deca uzrasta od deset do petnaest godina dive se i fotografišu sa akterima sumnjivih moralnih vrednosti i kreatorima sadržaja za odrasle, videći u njima simbole uspeha i popularnosti.

Uticaj ovakvih vrednosti na najmlađe generacije ocenjen je kao razarajući, jer se pogrešna uverenja i nakaradni modeli ponašanja usvajaju već u osnovnoj školi. Učesnici ističu da su pozitivni primeri, poput sportista svetskog ranga, postali retkost u poređenju sa agresivnom promocijom devijantnog ponašanja na Instagramu i TikToku. Poseban problem predstavlja laka dostupnost neprimerenog sadržaja i neefikasnost starosnih ograničenja na društvenim mrežama, što deci omogućava da se nekritički identifikuju sa problematičnim influenserima. Bez sistemske kontrole digitalnog prostora i promocije odgovarajućih moralnih vrednosti, mladi smatraju da su prepušteni „digitalnom dnu", koje već od najranijeg detinjstva oblikuje njihovu svest, ambicije i buduće životne puteve.

10. Zamislite da se probudite 2035. godine u Srbiji koja je „baš po vašoj meri". Koje tri ili više stvari bi bile drugačije u toj Srbiji u odnosu na danas?

Vizija Srbije 2035. godine, prema projekcijama učesnika istraživanja, primarno je definisana radikalnim ekološkim zaokretom, potpunom institucionalnom reformom i rehabilitacijom međuljudskih odnosa. U kontekstu lokalne zajednice u Boru, idealna budućnost podrazumeva postindustrijsku transformaciju grada u kojoj bi rudarska aktivnost bila obustavljena u korist očuvanja prirode i zdravlja građana.

Učesnici zamišljaju Bor kao zeleni grad sa čistim vazduhom i razvijenom mrežom biciklističkih staza koje bi povezivale centar sa okolnim selima, Borskim jezerom i Brestovačkom Banjom. Umesto kladionica i zoološkog vrta, koje vide kao nepotrebne ili neadekvatne sadržaje, mladi žele aktivne centre kulture, Dom kulture i mesta za zabavu. Ti prostori ne bi bili samo prazni objekti, već živa mesta za kreativno izražavanje, u kojima bi mladi slobodno mogli da se bave muzikom, umetnošću i neformalnim obrazovanjem.

Na državnom nivou, budućnost „po meri mladih“ zahteva apsolutnu transformaciju političkog i institucionalnog okvira. Učesnici se zalažu za potpunu promenu kadrova u svim javnim institucijama i zabranu rada političkih organizacija koje smatraju odgovornim za trenutnu sistemsku koroziju. Vizija uključuje strogu budžetsku disciplinu, gde bi se sredstva namenski trošila na javne potrebe, a ne na privatne interese, uz poštovanje suvereniteta države u odnosu na pritiske velikih sila.
Poseban naglasak stavljen je na slobodu medija i novinarstva, radi uspostavljanja uravnoteženog informisanja koje bi suzbilo trenutnu medijsku manipulaciju.

U domenu zdravstva, ideal je sistem dostupan svima pod jednakim uslovima, bez privilegovanih pojedinačnih slučajeva, dok se u sferi rada očekuje društvo meritokratije u kojem se znanje i diploma cene više od stranačke pripadnosti ili koruptivnih veza.

Društvena klima 2035. godine, prema viđenju mladih, počiva na toleranciji različitosti i odsustvu etiketiranja. Učesnici sanjaju o Srbiji u kojoj se niko neće suočavati sa podsmehom ili osudom zbog svojih specifičnih interesovanja, muzičkog ukusa ili životnih izbora. Povratak empatije, solidarnosti i međusobnog uvažavanja smatra se ključnim za izlazak iz trenutnog „nakaradnog“ stanja u kojem dominira agresija. Takođe, vizija budućnosti obuhvata i veću životnu fleksibilnost, poput prava na profesionalnu prekvalifikaciju u zrelijem dobu, što se u razvijenim društvima smatra standardom.

Mladi vide prosperitetnu Srbiju kao zemlju koja je ispunila svoja „prazna obećanja“, transformisala se u zdravo i zeleno okruženje i u kojoj institucije služe kao podrška razvoju pojedinca, a ne kao alatka za njegovu kontrolu ili eksploataciju.

11. Šta ste vi, kao mlada osoba, spremni da uložite ili uradite da bi Srbija postala takva kakvu želite?

Spremnost mladih da lično doprinesu promenama u Srbiji karakteriše snažan dualizam između želje za radikalnim sistemskim preokretom i fokusa na delovanje unutar sopstvene „mikro-sredine“. Analiza odgovora pokazuje da učesnici prepoznaju sopstvenu odgovornost, ali su istovremeno duboko skeptični prema mirnim procesima promene.

Među onima koji su za radikalnije pristupe, preovladava uverenje da trenutne političke elite, koje opisuju kao povlašćenu grupu zainteresovanu isključivo za sopstveno bogatstvo, neće napustiti pozicije moći bez snažnog pritiska ulice. Postoji svest o tome da se bogatstvo moćnika uvećava dok se narod muči za osnovnu egzistenciju, zbog čega se mobilizacija velikog broja ljudi na protestima vidi kao jedini način da se započne „nova priča“ za buduće generacije.

Pored težnje ka velikim političkim promenama, učesnici fokus grupe ističu delovanje u neposrednom okruženju kao najrealniji put ka boljitku. Strategija „malih koraka“ podrazumeva kontinuiranu edukaciju i promenu svesti ljudi sa kojima su svakodnevno u kontaktu. Kao ključni akteri pominju se mladi koji rade sa decom, poput sportskih trenera, i nastoje da svoje učenike nauče kritičkom mišljenju i odgovarajućim vrednostima umesto površnom materijalizmu. Zabeležen je i specifičan fenomen „prevaspitavanja“ starijih članova porodice. Učesnici opisuju kako svojim roditeljima, bakama i dekama argumentovano objašnjavaju aktuelnu društvenu stvarnost, pokušavajući da ih oslobode medijske manipulacije. Ističu da je cilj tih

razgovora da se starijim sugrađanima pruži jasnija slika o inflaciji, troškovima života i stvarnom stanju institucija, kako bi odluke donosili na osnovu činjenica.

Učesnici su izrazili spremnost da se angažuju i oko određenih zapostavljenih društvenih pitanja, poput zaštite životinja i podizanja svesti o LGBT+ zajednici. Postoji volja za borbu protiv surovog odnosa prema životinjama na ulici i nemara prema psima lutalicama, ali i potreba da se roditelji i stariji rođaci edukuju o prihvatanju različitosti, kako bi društvo izašlo iz okvira „srednjeg veka“. Mladi veruju da je njihova uloga da ne ćute pred nepravdom, bilo da je reč o maltretiranju vršnjaka u školi ili kršenju zakona u javnom prostoru. Uočavanje problema i ukazivanje drugima na njega za njih predstavljaju polaznu tačku aktivizma. Perspektiva ličnog doprinosa obuhvata i planove za ekonomsko povezivanje i preduzetništvo. Učesnik koji bi želeo da se školuje u Rumuniji vidi priliku u osnivanju preduzeća koje bi saradnjom povezalo Srbiju i Rumuniju, dok bi proizvodnja tradicionalnih predmeta doprinela razvoju i kulturi. Iako su neki učesnici toliko obeshrabreni da smatraju da će se korenite promene dogoditi tek za mnogo godina, većina ostaje pri stavu da je neophodno krenuti od sebe. Njihova vizija je jasna, promena počinje u sopstvenom domu, odeljenju i mikrozajednici, gde se ličnim integritetom i odbijanjem ćutanja pred nepravdom postepeno gradi zdravije društvo.

Zaključna razmatranja

Glavni cilj fokus grupe bio je da se istraži kako mladi iz Bora doživljavaju Srbiju i svoju lokalnu zajednicu danas, kao i kakvu budućnost priželjkuju. Razgovor je pokazao da iskustva učesnika karakterišu izraženi osećaji nesigurnosti i nezadovoljstva, ali istovremeno i prepoznavanje solidarnosti, međusobne podrške i mogućnosti za aktivnije društveno angažovanje.

Jedan od obrazaca koji se ponavljao kroz više tema jeste doživljaj Bora kao svojevrsnog „zlatnog kaveza". Učesnici prepoznaju mogućnost relativno brzog zapošljavanja i zarade u rudarskom sektoru, ali je istovremeno povezuju sa ograničenim profesionalnim izborima, zabrinutošću zbog životne sredine, kvalitetom zdravstvenih usluga i nedostatkom sadržaja koji bi grad učinili privlačnijim za dugoročan život mladih.

Visok nivo slaganja među učesnicima zabeležen je u kritici zdravstvenog sistema, putne i saobraćajne infrastrukture, kao i u percepciji korupcije, političkih i neformalnih uticaja na zapošljavanje i funkcionisanje institucija. Ovi nalazi predstavljaju stavove i iskustva učesnika fokus grupe i ne treba ih tumačiti kao nezavisnu procenu rada konkretnih institucija ili aktera.

Razlike među učesnicima najviše su se ispoljile u načinu na koji vide sopstvenu budućnost u Boru. Deo njih veruje da su promene moguće kroz aktivizam, samoorganizovanje i veće uključivanje mladih u lokalne procese odlučivanja. Drugi Bor doživljavaju kao privremeno mesto boravka i rada, odnosno sredinu u kojoj planiraju da steknu određenu finansijsku sigurnost pre preseljenja u drugi grad ili inostranstvo. Odgovori tako ukazuju na izražen pesimizam u pogledu dugoročne perspektive, ali ne i na potpuno odsustvo spremnosti za lični i društveni angažman.

Na kraju razgovora kod dela učesnika bio je prisutan osećaj opterećenosti brojem problema koje prepoznaju u svakodnevnom životu, dok su drugi naglašavali potrebu za ličnim angažovanjem i povezivanjem sa ljudima koji dele slične vrednosti. Sama fokus grupa omogućila je prostor da učesnici ove teme sagledaju zajedno i iznesu različita, a ponekad i suprotstavljena mišljenja o mogućnostima za promenu.

Tokom boravka u Boru uočena je snažna vizuelna prisutnost industrijske infrastrukture, kao i ograničena zastupljenost mladih u pojedinim javnim prostorima koji su posmatrani. Ova zapažanja ne predstavljaju sistematsko posmatranje niti merenje stanja u gradu, već neposredni utisak sa terena. Ipak, ona su u određenoj meri saglasna sa iskazima učesnika o nedostatku raznovrsnih mesta za okupljanje, kulturnih sadržaja, zelenih površina i drugih prostora u kojima mladi mogu da provode slobodno vreme bez obaveze korišćenja komercijalnih sadržaja.

Nalazi fokus grupe u celini ukazuju na snažnu povezanost pitanja životne sredine, zapošljavanja, zdravstva, bezbednosti, kulture i mogućnosti građanskog učešća. Za deo mladih odluka o ostanku u Boru ne zavisi samo od visine zarade, već od šireg kvaliteta života i mogućnosti da u lokalnoj zajednici ostvare profesionalne, društvene i lične potrebe.

Preporuke za unapređenje položaja mladih u Boru

Preporučuje se unapređenje dostupnosti i kvaliteta zdravstvenih usluga u Boru, uz posebnu pažnju na infrastrukturne uslove, higijenu i dostupnost deficitarnih specijalista. Zdravstvene ustanove u Boru, u saradnji sa Ministarstvom zdravlja i drugim nadležnim institucijama, trebalo bi da procene kadrovske potrebe i oblasti u kojima postoje najveća opterećenja, kao i da unaprede mehanizme zaštite prava pacijenata. Učesnici su kao jedan od najvećih problema izdvojili stanje zdravstvenog sistema, navodeći nedostatak specijalista, duge periode čekanja i iskustva koja kod njih stvaraju percepciju da pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti može zavisiti od ličnih poznanstava i neformalnih veza.

Potrebno je unaprediti bezbednost javnih prostora kroz bolju rasvetu, preventivno prisustvo nadležnih službi i efikasnije reagovanje na prijave nasilja i drugih bezbednosnih rizika. Grad Bor, policija, obrazovne ustanove i druge nadležne službe trebalo bi da identifikuju lokacije koje mladi doživljavaju kao posebno rizične i razviju odgovarajuće preventivne mere. Učesnici su navodili fizičke sukobe u mestima za izlazak, ulična uznemiravanja, incidente u blizini škola i nedovoljno osvetljene delove grada kao faktore koji direktno utiču na njihov osećaj sigurnosti.

Preporučuje se razvoj raznovrsnijih mogućnosti za obrazovanje, zapošljavanje i profesionalni razvoj mladih van dominantnog rudarskog sektora. Grad Bor, obrazovne ustanove, Nacionalna služba za zapošljavanje, lokalni poslodavci i relevantne razvojne institucije trebalo bi da dodatno podrže programe u oblastima kao što su digitalne tehnologije, kreativne industrije, turizam i druge delatnosti za koje postoji interesovanje mladih i potencijal za lokalni razvoj. Istovremeno je potrebno unaprediti stručnu praksu i uključiti više sadržaja iz finansijske i digitalne pismenosti. Učesnici su ukazivali na snažnu zavisnost lokalnog tržišta rada od rudarstva, nesklad između obrazovanja i poslova koje mladi obavljaju i nedostatak praktičnih znanja koja bi im omogućila širi izbor profesionalnih puteva.

Grad Bor i ustanove kulture i sporta trebalo bi da unaprede dostupnost i kontinuitet kulturnih, sportskih i omladinskih sadržaja, kao i kvalitet javnih prostora namenjenih okupljanju mladih. Preporučuje se ulaganje u funkcionalne parkove, pešačke i biciklističke površine, omladinske prostore i pouzdaniji rad kulturnih sadržaja poput bioskopa i drugih prostora za javne programe. Učesnici su više puta isticali monotoniju grada, nedostatak mesta za besplatno druženje i ograničenu kulturnu ponudu, navodeći da mladima nedostaju prostori koji nisu isključivo vezani za kafiće i druge komercijalne sadržaje.

Preporučuje se jačanje zaštite radnih prava i dostupnosti mehanizama za prijavljivanje nepravilnosti. Inspekcija rada i druge nadležne institucije trebalo bi da povećaju vidljivost svog rada, unaprede dostupnost informacija zaposlenima i obezbede efikasno postupanje po prijavama mogućih povreda radnih prava. Učesnici su tokom razgovora navodili slučajeve vraćanja dela zarade poslodavcu, pritisaka na zaposlene, nesigurnih ugovora, problema tokom bolovanja i trudnoće, kao i različite oblike neformalnog uticaja na zapošljavanje i napredovanje. Ovakvi iskazi ukazuju na potrebu za većim poverenjem u institucije koje bi trebalo da štite zaposlene.

S obzirom na to da je stanje životne sredine jedna od tema koje su učesnici najčešće povezivali sa kvalitetom života u Boru, preporučuje se unapređenje javne dostupnosti podataka o kvalitetu vazduha, vode i drugim

relevantnim ekološkim pokazateljima. Grad Bor i nadležne institucije za zaštitu životne sredine trebalo bi da obezbede redovno, razumljivo i lako dostupno informisanje građana, kao i mogućnost njihovog uključivanja u konsultacije o projektima koji mogu značajno uticati na lokalno okruženje. Učesnici su zagađenje navodili kao jedan od ključnih razloga nezadovoljstva i povezivali ga sa zdravljem, kvalitetom svakodnevnog života i odlukom mladih da li žele da ostanu u gradu.

Konačno, preporučuje se razvijanje stabilnijih mehanizama kroz koje mladi mogu da učestvuju u planiranju urbanog razvoja, lokalnih programa i drugih odluka koje neposredno utiču na njihov život. Grad Bor i institucije koje rade sa mladima trebalo bi da obezbede redovne konsultacije i jasnu povratnu informaciju o tome na koji način su predlozi mladih razmatrani. Učesnici su posebno problematizovali promene javnih prostora, rušenje ili rekonstrukciju mesta koja imaju značaj za lokalnu zajednicu i osećaj da građani nisu dovoljno uključeni u odlučivanje o takvim projektima.